

**МОДЕЛІ ОСМИСЛЕННЯ
ПРАВОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ
В КОНТЕКСТІ КОМУНІКАТИВНОЇ
ПАРАДИГМИ ПРАВА**

С. МАКСИМОВ
*доктор юридичних наук,
член-кореспондент НАПрН України,
професор кафедри філософії
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)*

Не можна не відзначити втішну тенденцію в обговоренні питань про поняття і природу права (або проблеми праворозуміння), яка намітилася у пострадянській філософії та теорії права. У такому обговоренні зі сторони змісту певною мірою можуть бути виявлені такі риси, як багатогранність і плюралізм концепцій, а зі сторони форми – дискурсивність. Останнє означає, що замість монологічного викладу «єдино вірної» точки зору або огульного відкидання іншої позиції, приходить взаємна аргументована критика, яка, однак, не тільки не руйнує критиковані теорії, а, навпаки, сприяє зміцненню і вдосконаленню концепцій праворозуміння, які комунікують між собою¹.

Оскільки ключовими в рамках згаданого дискурсу є концепти неklasичного (постklasичного), правової реальності та правової комунікації, у цій статті основну увагу буде приділено їх аналізу у взаємному співвіднесенні.

Поділ на класичне і неklasичне (а також постнеklasичне) стосовно характерних рис та етапів розвитку філософії і науки (як у цілому, так і окремих їх галузей) є досить поширеним у сучасній науковій літературі [1]. Ця тенденція спостерігається й у філософії права, причому не тільки стосовно проблеми праворозуміння в цілому [2], а й під час осмислення окремих правових феноменів [3]. Водночас особливості як буття права, так і його пізнання, які істотно відрізняються від буття і пізнання природних та соціальних процесів, обумовлюють необхідність постановки питання про можливості та межі застосування

¹ Не применшуючи значення інших видань, відзначимо вагомий внесок у здійснення такого дискурсу праворозуміння науково-теоретичних журналів «Правознавство» (Росія) і «Філософія права і загальна теорія права» (Україна).

понять «класичне» і «некласичне» стосовно оцінки різних концепцій праворозуміння. Вирішення цього питання має принципове значення в умовах пошуку пострадянською юриспруденцією своєї методологічної ідентичності.

Тема співвідношення класичної та некласичної (або посткласичної) парадигм в осмисленні права активно обговорюється в сучасному російському та українському теоретичному правознавстві [4; 5; 6; 7]. Зокрема, А. Поляков, проголошуючи «прощання з класикою», некласичне праворозумінням трактує як інтегральне розуміння права у формі авторської інтерпретації комунікативної правової теорії [4]. У працях автора цієї статті протиставлення класичного та некласичного способів осмислення права застосовується до розрізнення відповідних типів теорій природного права [5, с. 76–142]. Надаючи перевагу терміну «посткласичний» перед терміном «некласичний», І. Честнов у дослідженні «Посткласична теорія права» пропонує програму зміни онтології та методології в юриспруденції в цілому і теорії права зокрема [6, с. 12]. Посткласична епістемологія права, за його погляду, полягає насамперед у застосуванні до опису і пояснення юридичної реальності трьох «поворотів» у гуманітарному знанні: лінгвістичного, антропологічного і прагматичного. Тому право, на його думку, — це текст, який створюється людиною і відтворюється діями і ментальними уявленнями людей. Таким чином, право — не статична структура, що редукується до одного з його рівнів, а «процес відтворення *правової реальності*» (курсив мій. — С. М.) [6, с. 12].

Слід відзначити неабияку аналітико-синтетичну роботу із систематизації та зіставлення рис класичного і некласичного (або посткласичного) праворозуміння, яка була здійснена О. Тимошиною у докторській дисертації [7]. Подаючи ці способи праворозуміння як певні стилі теоретико-правового мислення, типологічні особливості яких визначаються типом наукової раціональності, дослідниця розподілила їх за декількома підставами і перш за все — за способами інтерпретації *правової реальності* (курсив мій. — С. М.): на об'єктивістську, тобто суб'єктно-об'єктну інтерпретацію буття права, з одного боку, й конституційованість, процесуальність буття права через інтерпретаційні практики суб'єктів — з другого. Поряд із об'єктивістською інтерпретацією буття права для класичного праворозуміння, на думку вченої, характерні: 1) уявлення про суб'єкта як спостерігача і відсутність впливу методу на об'єкт пізнання; 2) кореспондентна теорія істини; 3) вичерпне пояснення правової реальності у формі об'єктивної істини; 4) вивчення об'єкта в «чистому» вигляді, без врахування соціокультурних детермінант; 5) прескриптивний характер теорії, що стає плацдармом для здійснення теоретичних схем. У свою чергу, для некласичних концепцій поряд із процесуальністю інтерпретаційних практик суб'єктів характерними також є: 1) конституювання предмета методом дослідження; 2) когерентна теорія істини; 3) принципова незавершеність теоретико-правового знання; 4) соціокультурна детермінація правової рефлексії; 5) розгляд теорії права не як абстрактного знання, а як інструменту вибору рішення у проблемній ситуації [7, с. 10]¹.

О. Тимошина підкреслює, що у класичному праворозумінні не артикулюється специфіка правової реальності порівняно з реальністю, яка задається процедурами природничо-наукової методології. Типовими представниками такого

---

¹ При цьому слід зауважити, що як І. Честнов, так і О. Тимошина свій аналіз «некласики» співвідносять із концептом правової реальності.

праворозуміння є юснатуралізм і юспозитивізм, що являють собою раціоналістичний та емпіричний варіанти філософсько-правового натуралізму. Для неklasичного праворозуміння характерне ускладнення картини правової реальності, а тому класичні інтерпретації права як апіорної ідеї права, «наказу суверена» або «правопорядку» починають сприйматися як беззмістовні [7, с. 22–23].

У цілому погоджуючись із концепцією характерних рис класичного і неklasичного (або постklasичного) праворозуміння та його методологічних основ, запропонованою І. Честновим і О. Тимошиною, не може не звернути увагу на наявність певних розбіжностей між ними і такою, що зустрічається в літературі, типологією класичного та неklasичного стосовно гносеологічних моделей, які склалися у другій половині XIX та XX ст. [8]. Екстраполяція цих моделей на предметну сферу філософії права дозволяє запропонувати концепт «модель осмислення правової реальності», методологічне значення якого буде експліковане в подальшому викладі.

Автор зазначеної концепції Н. Брянік вирізняє три принципово можливі гносеологічні моделі, засновані на певних принципах: 1) об'єктивістсько-реалістичну, підкорену принципу реальності; 2) конструкціоністську (засновану на принципі конструювання) і 3) символічну гносеологічну модель, що відповідає принципу символізму. Це не лише історичні, а й актуальні типи мислення, що взаємно доповнюють один одного [8, с. 250–251]. Кожна з основних гносеологічних моделей має внутрішню цілісність, певну завершеність і послідовність щодо додержання принципу, який прийнятий за вихідний, вони відрізняються трактуванням природи пізнавальної діяльності, знання та істини.

З точки зору об'єктивістсько-реалістичної гносеологічної моделі пізнання є способом відтворення в суб'єкті, що пізнає, реальної дійсності, довколишнього світу. Такий підхід реалізує повною мірою принцип реальності й спирається на досвід повсякденного світу, відповідає «природній установці» (Е. Гуссерль) ставлення людини до світу. Стосовно науки принцип реальності конкретизується у принципі об'єктивності, за яким і діє класична наука. *Знання* — це сукупність пізнавальних образів, що мають схожість із пізнаваним об'єктом, які є його «портретною» (дзеркальною, фотографічною копією). Це позиція есенціалізму. *Істина* ж розуміється як відповідність, вона є мірою, за допомогою якої встановлюється відповідність знання справжній природі самих речей (процесів, властивостей). Ця модель має витоки у платонівсько-арістотелівській традиції, її прибічниками є марксистська традиція у філософії, французький матеріалізм та класичний позитивізм. Вона дійсно збігається з натуралістичною моделлю в концепціях І. Честнова і О. Тимошиної та представлена в класичних концепціях природного права (натуралістичних) та юридичного позитивізму, включаючи й марксистську теорію права, засновану на принципі об'єктивності.

Принципи другої — конструктивістської — моделі були відрефлексовані на матеріалі науки, насамперед І. Кантом. *Пізнання* трактується як творення, будівництво, конструювання предмета, що пізнається [8, с. 258]. Операціоналізм протиставляє свою позицію науковому реалізму: «У науці об'єкт, що пізнається («фізична реальність», якщо йдеться про фізику; «математична реальність» — якщо мова йде про математику; «лінгвістична реальність» — якщо йдеться про лінгвістику, і т. д. (додамо — «правова реальність», якщо йдеться про право. — С. М.)), не постає як деяка вихідна даність перед дослідником — він є продуктом його діяльності» [8, с. 260]. *Знання* — трансформація здатностей суб'єкта пізнан-

ня, а не сутності об'єкта. Тому це підхід феноменалістський. Сутність знання замикається на суб'єкті. *Істина* також замикається в колі діяльності суб'єкта, вона — оцінка деяких ментальних станів людської діяльності, встановити яку можливо лише за допомогою особливих ментальних процедур. За Кантом, істина являє собою узгодженість знань із законами розумово-розсудливої діяльності, тобто істина постає як узгодженість, когерентність.

Об'єктивістсько-реалістична та суб'єктивістсько-конструктивістська моделі осмислення світу належать до класичної гносеологічної традиції. Поряд з ними можна вирізнити і власне неklasичну гносеологічну модель — символічну. Ця модель враховує вплив на пізнавальний процес культури, її філософська основа — «філософія мови» у найширшому сенсі. Сутність культури становлять створення смислів і знакова система, «текст». Таким чином, у цій гносеологічній моделі *пізнання* — це смислове, духовно-енергійне осягнення сутності, явлене символами (або виражене в мові), знання — це символічна (= мовна, словесна) реальність, що являє у смислових образах сутність того, що пізнається, а *істина* набуває онтологічного значення і виражається у справжності, тобто буттєвості, реальності символів.

«Метою пізнання в першій моделі є пояснення сутності того, що пізнається, у другій — *опис* того, як вона нам являється, у третій — *розуміння*. Пізнання як розуміння виводить гносеологію в тематичне поле герменевтики; у контакті з герменевтикою розробляється один із неklasичних напрямів сучасної теорії пізнання» [8, с. 276]. Таким чином, у цій моделі ми виходимо на герменевтичний (інтерпретаційний) підхід до розуміння пізнання в цілому й осмислення правової реальності зокрема, який виражає власне неklasичний підхід до праворозуміння.

Складнощі з виявленням онтологічної природи права (оскільки його не можна уявити як якусь річ, на яку можна вказати: ось це і є право, а швидше — є особливим світом) зумовили необхідність звернутися до категорії «правова реальність» як онтологічної (а точніше, онтогносеологічної) основи для виділення різних моделей осмислення права. Правова реальність (за аналогією з концептами фізичної, соціальної, культурної, моральної, психологічної та інших реальностей) [5] являє собою категорію для вираження особливостей світу права у всьому його різноманітті. Систематичне уявлення багатогранних проявів права дозволило сформулювати «концепцію правової реальності» [2, с. 31–61].

Слід зазначити, що поєднання понять «реальність» і «право» є настільки очевидним, що словосполучення «правова реальність» зустрічалося і продовжує зустрічатися також у працях інших дослідників. Іноді (як у розглянутих вище роботах О. Тимошиної та І. Честнова) його застосування виявляється системним і концептуально виправданим, а іноді — вельми довільним і без включення у систему інших понять і категорій. До того ж досить часто онтологічна категорія «реальність» підміняється її повсякденною інтерпретацією — як емпіричні прояви права, тим, як право функціонує «насправді» (у такому сенсі правильніше вживати поняття «правова дійсність»). Оскільки реальність — це властива феноменам якість мати буття, незалежне від нашої волі і бажання, то і правова реальність — не тільки те, що існує в інститутах права та правовідносинах, а також ті очевидності, які хоч і не мають предметного буття, але з якими ми не можемо не рахуватися. Це поняття дозволяє об'єднати питання про те, що

таке право, з питанням, як воно існує, який спосіб його буття, до якого типу реальності воно належить. При цьому правова реальність повинна сприйматися не як зовнішня для людини (суб'єкта її осмислення) дійсність, а як така, до якої залучений він сам у процесі спілкування з іншими учасниками правового життя.

Правова реальність не являє собою якусь субстанційну частину реальності, а є лише способом організації й інтерпретації певних аспектів соціального життя, буття людини. Але цей спосіб настільки істотний, що за його відсутності розпадається сам людський світ. Тому ми уявляємо його як реально існуючий. Уже в цьому полягає відмінність буття права від буття власне соціальних об'єктів. Бо світ права — це в основі своїй світ належного, а не фактичного, емпіричного існування. Проте це зовсім не означає, що право, по-перше, є неіснуючим феноменом, і по-друге, не пов'язане з соціумом, не є соціальним феноменом. Право, безумовно, є соціальним феноменом, тобто визначається певними соціальними інтересами, але не тільки ними. Право має відносну незалежність від існуючих відносин, воно має у певному сенсі власну логіку. Його існування не може бути зведене до існування фактичного, тобто текстів законів, правових інститутів, відносин між людьми.

Онтологічною основою права є міжсуб'єктна взаємодія, але не як деяка субстанціальна реальність, а як його ідеально-смысловий аспект, коли спільне існування людей *загрожує* обернутися свавіллям, можливістю спричинення шкоди іншому, а тому містить момент належного для обмеження такої загрози. Тому правова онтологія виявляється онтологією інтерсуб'єктивності, а «першореальністю» права виступає сенс права, що полягає у належному (рос. — *долженствовании*) як категорично безумовних взаємних вимогах між суб'єктами соціального спілкування і виявляється (експлікується) з комунікативних відносин, як мінімум, між двома суб'єктами¹.

Таким чином, право являє собою деонтологічну реальність, тобто ідеально сконструйоване буття, суть якого полягає в належному, і хоча воно не замикається на самому собі, проявляється в емпіричному світі, але все ж не зводиться до соціальних фактів. Правова реальність має перш за все смыслову будову. Правові смисли опредмечуються в ментальних установках, ідеях і теоріях, у знаково-символічній формі норм та інститутів, у людських діях і відносинах, тобто в різних проявах правової реальності.

Виходячи з викладеного, різні моделі пізнання права являють собою моделі осмислення правової реальності. Вихідним пунктом будь-якого осмислення права є питання про можливість цього осмислення як такого. Чи можемо ми сказати що-небудь про правову реальність? І яка природа цих висловлювань? Яким чином правова реальність може бути надана нам? Очевидно, що відповідь на це питання тісно пов'язана з відповіддю на питання про природу і способи

---

¹ Інтерсуб'єктивність пов'язана насамперед із визнанням наявності Іншого Я, існуванням інших свідомостей, рівноправних своїй власній, інших суб'єктів індивідуального досвіду. Те, що ми, перебуваючи в різних тілах, а отже, маючи різні положення у просторі й різні ракурси бачення, можемо одночасно дивитися на світ і сприймати в ньому ті самі об'єкти, приводить до усвідомлення того, що ми можемо мати схожий досвід. Визнати наявність Іншого суб'єкта ми можемо завдяки можливості емпатії, учування, можливості поставити себе на місце іншого і визнати його позицію рівноправною своїй. Таким чином, проблема інтерсуб'єктивності може розглядатися не тільки як епістемологічна, а й як соціально-філософська, а також етична проблема, пов'язана з моральним визнанням рівноправності Іншого. Це і проблема герменевтична, оскільки інтерсуб'єктивність лежить в основі можливості взаєморозуміння [9].

існування самої правової реальності, що, у свою чергу, вже припускає якийсь попереднє розуміння, повертаючи нас до початкового питання про можливість останнього.

Складність входження у це коло полягає в тому, що через багатогранність і процесуальну природу права воно не може бути «схоплене» в усій своїй повноті. Ми завжди бачимо не правову реальність взагалі, а якусь із форм існування права або етапів його здійснення: ідею права, знакові форми, взаємодію між соціальними суб'єктами.

Ця обставина обумовлює визнання методологічного плюралізму в осмисленні права, однак не як еклектичне нагромадження різних визначень права, а як виокремлення основних світоглядно-методологічних підходів до його осмислення в їх субординації та додатковості.

Залежно від того, що передбачається в ролі основи справжньої реальності права, тобто такого простору, в якому «локалізуються» правові смисли, можуть бути виокремлені такі чотири основних способи осмислення правової реальності, кожен з яких робить акцент на одному з її аспектів:

1) правовий позитивізм — на зовнішній стороні правової реальності, сукупності норм, забезпечених примусовою силою держави;

2) правовий об'єктивізм — на соціальній обумовленості права, його вкоріненості в житті;

3) правовий суб'єктивізм, або класичні концепції природного права, — на ідеально-моральній стороні права, ідеї права, що розкривається у свідомості суб'єкта;

4) правова інтерсуб'єктивність, або неklasичні концепції природного права, — на тій смисловій стороні права, яка проявляється у процесі взаємодії суб'єктів, у їх комунікації та інтерпретації позиції Іншого [5, с. 138–142].

Кожен із цих підходів до осмислення правової реальності (які можуть бути позначені як емпіричний, есенціалістський, деонтологічно-конструктивістський, інтерпретаційно-комунікативний) має свої переваги і недоліки. Правовий позитивізм, що орієнтується на осмислення інституційної сторони права, завдяки цьому домагається певної строгості й чіткості своїх положень, однак дає дещо збіднений образ правової реальності, ігнорує її ідеальну сторону. Правовий об'єктивізм, який робить акцент на соціальній основі права, вкоріненості права в життя людини, виявляється нечутливим до проблеми справедливості, інших ціннісних підстав права. Правовий суб'єктивізм, вказуючи на вкоріненість смислів права у свідомість, пропонує чудові моделі правового світогляду, але при цьому може демонструвати деяку їх відірваність від реального життя.

Зазначені вище три підходи і виражають класичне праворозуміння, засноване на поділі сутності й існування (як теорія природного права і правовий позитивізм), суб'єкта й об'єкта (як суб'єктивізм і об'єктивізм), вони виходять із зовнішньої позиції дослідника як спостерігача. Їм протиставляється неklasичний підхід до осмислення права, заснований на подоланні однобічності інших підходів — позиція інтерсуб'єктивності, яка виходить із позиції дослідника як учасника правових подій, що реалізується, насамперед у феноменолого-герменевтичній і комунікативно-дискурсивній формах.

Відповідно до цього підходу правова реальність не може бути охоплена нами у своїй повноті не тільки через свою динамічність, а й через те, що тут ми не можемо зайняти позицію зовнішнього спостерігача, завжди виявляючи себе

в ролі учасника правових відносин, який осмислює своє буття-в-праві «із середини». Тому сенс права не розчиняється у свідомості суб'єкта або в зовнішньому соціальному світі, а розглядається як результат зустрічі (комунікації) суб'єктів, занурених у життєвий світ, під час якої, таким чином, здійснюється і відтворюється право.

Стосовно пізнавально-методологічних аспектів концепції правової реальності позитивістсько-об'єктивістська, суб'єктивістська й інтерсуб'єктивна моделі її осмислення відповідають розглянутим раніше основним гносеологічним моделям: реалістичній, конструктивістській та символічній, з яких перші дві належать до класичної моделі, а третя — до неklasичної.

Цей аналіз дає підстави внести деякі уточнення до того трактування моделей осмислення правової реальності, які обговорювалися в першій частині статті.

Насамперед це стосується характеристик другої, суб'єктивістської, моделі. Вона не може бути віднесена до неklasичної з точки зору філософських критеріїв. Класика у філософії включає і об'єктивістській, і суб'єктивістській підходи, а в науці — конструктивістський суб'єктивізм виражає її природу краще, ніж наївно-реалістична установка об'єктивізму. Тут, швидше, слід говорити про традиційну і класичну моделі науки, уточнюючи, що для пізнання права — вихід у сферу конструктивізму — є хоча й не поширений, але істотний для нього підхід. Жодний із підходів не має абсолютної переваги. Багато в чому вибір того чи іншого підходу, який акцентує увагу на тому чи іншому аспекті правової реальності, дає можливість вирішувати більш-менш задовільно певне коло питань. Некласичний підхід до осмислення права в рамках пострадянської юриспруденції може не бути таким для філософії та наукового пізнання в цілому. Тому, коли проголошується «прощання із класикою», то, швидше за все, йдеться про прощання із марксистською традицією в теорії права (яка за своєю основою є об'єктивістською), тобто як заклик до справжньої науковості теорії права і усієї правової науки в цілому.

Викладені вище основи концепції правової реальності, безумовно, не претендують на вичерпне описання, пояснення і розуміння феномену права. У цьому плані не можна погодитися із твердженням А. Полякова щодо положень моєї статті-лекції «Що є право?», опублікованій у журналі «Правознавство» [10], про те, що викладене в ній уявлення про право потребує «коригувань, уточнень і пояснення своїх основоположних зв'язків» [11, с. 13]. У контексті зазначеного раніше дискурсу праворозуміння та у формі полеміки з професором Поляковим надалі намагатимуся уточнити деякі положення запропонованої мною концепції правової реальності.

Слід зазначити, що спільним для наших підходів до права виявився такий світоглядний за своєю природою концепт, як світ права. Однак якщо для А. Полякова світ права виражається через поняття (концепт) правової комунікації, то для мене таким виявляється поняття (концепт, категорія) правової реальності як більш широке, ніж правова комунікація, поняття, яке включає останнє до свого складу.

1. Насамперед А. Поляков формулює тезу про те, що положення про право як реальність, тобто щось незалежне від суб'єктивних уявлень людини, не викликає заперечень [11, с. 11]. Те, що право — це реальність, для мене теж є очевидним. Але виникає питання: а яка реальність? Якщо для Л. Петражицького це питання вирішувалося в рамках вибору між дихотомією фізичної і психічної реальності (якщо

право не може бути фізичною реальністю, то тоді воно може бути *тільки* реальністю психічною), для мене ж тут немає дихотомії (А і не-А), а присутнє більш складне співвідношення: право не є не *тільки* об'єктивною і не *тільки* суб'єктивною реальністю, а воно є реальністю інтерсуб'єктивною, тобто хоча і залежною від суб'єкта, але таким чином, що він не може з нею не рахуватися.

Не можу погодитися з такою інтерпретацією моєї позиції, згідно з якою, «особливий світ права може бути виражений *тільки* через категорію “правова реальність”» [11, с. 11]. Повинен заперечити, що посилення «тільки» я ніколи не використовував у своїх роботах. Для мене світ права може бути *якнайкраще* виражений через категорію «правова реальність», а категорія «правова реальність» — через поняття «світ права».

Професор А. Поляков ставить справедливе запитання: «Чи несе в собі ця категорія який-небудь новий смисл, відмінний від смислу самого права?» [11, с. 11]. Тому спробуємо відшукати нові смисли у вживанні поняття правової реальності поряд із поняттям права (навіть у «широкому сенсі»).

Уведенням поняття «правова реальність», на наш погляд, досягається одразу декілька цілей. Право представлене в його різноманітних проявах і взаємному зв'язку з іншими видами соціальної (культурної) реальності, у єдності істотного змісту і його передумов. Деякий особливий світ зі своєю логікою і смислами, поряд із такими вимірами людського існування, як фізична, соціальна, культурна, моральна, політична, історична і т. ін. реальність. Тут акцент переноситься із традиційної «сукупності норм» на систему складових складного феномену права, який у Канта не випадково визначається як «сукупність умов, за яких свавілля одного сумісне зі свавіллям іншого згідно з універсальним законом свободи» [12, с. 140]. Правова реальність вже не може бути чимось випадковим, штучним, а являє собою упорядковану сукупність необхідних для функціонування цієї сфери взаємодіючих елементів, що концентруються навколо правового суб'єкта, або «людини правової», у його співвіднесеності з іншим суб'єктом. Оперуючи концептом «правова реальність», ми вже не повинні зупинятися на підтвердженні автономності права, хоча й відносної. Вона передбачається імпліцитно. Важко погодитися з таким твердженням: «Правова реальність підмінила реальність права. Так само в російській теорії права категорія “правова система” поглинула “систему права” і розмила саме уявлення про те, що є право» [11, с. 11]. На наш погляд, спроба встановити право як таке, тобто як якусь «річ», поза його динамікою і процесуальністю, більш характерна для класичного праворозуміння, ніж некласичного. Більше того, іноді пізнавальна ситуація з феноменом права не вимагає занурення у мікрореальність права, а визнає релевантним саме макропідхід до права крізь призму категорій «правова реальність» стосовно рівня філософсько-правової рефлексії і «правова система» стосовно рівня рефлексії теоретико-правової.

У контексті концепції правової реальності, від початку некласичної за своїм духом, цілком може бути поставлене і питання про реальність права, а саме: до якого типу реальності належить право? Чи є реальним право (що приймається як само собою зрозуміле), а в чому саме ця реальність полягає? Серед безлічі реальностей людського буття, якою є реальність саме права?¹

---

¹ Пор. висловлювання Є. Спекторського: «Юристам здається, що вони знають, з якою реальністю вони мають справу, лише доти, доки їх про це не питають. Якщо ж їх питають, то їм вже дово-

2. Ще одним проблемним аспектом в концепції правової реальності, як на це вказує професор А. Поляков, є питання про диференціацію цілого, складність якого при неуточнених методологічних позиціях може призводити до несподіваних для самого автора інтерпретацій. Так, А. Поляков вважає, що «автономні рівні правової реальності» як «форми буття права» є «правом у прямому значенні слова» [11, с. 11]. Однак у моєму розумінні ані ідея права, ані закони, ані соціальні взаємодії зовсім не є різновидами права («правом у прямому значенні слова»), а являють собою сторони або рівні правової реальності. Неоднозначний вислів «форми буття права» слід інтерпретувати радше як форми прояву єдиного сенсу права, ніж як окремі, цілком самостійні його різновиди. Вони є рівнями становлення права, тому й ідея права, і закони є лише «потенційним правом», право ж у власному розумінні конститується на рівні соціальних взаємодій, та й то, якщо в них виражені правові смисли.

Правові смисли виявляються «справжньою реальністю права», тому що роблять право можливим. З усього різноманіття ментальних правових станів були виділені основні правові смисли (установки правосвідомості): фундаментальний обов'язок поважати чуже право і доповнюючий його обов'язок відстоювати власне право. Вони зовсім не є ознаками, що відрізняють *право від моральності*, як це представляє А. Поляков, а, радше, ознаками права як такого. Це умови можливості права, тобто такі стани свідомості (мислення), завдяки яким право як певна система комунікацій (або певна комунікація) виявляється можливим. Хтось може не поважати конкретної людини і її право в конкретній ситуації, але це не означає, що «повага до права іншого» як образ думки громадянина правової держави не є універсальним. Нехай навіть не механічна більшість людей розділяє таку установку, але через яскраві образи правового стилю мислення вона визнається такою, що має позитивну цінність, усіма. Виявлення в багатьох проявах життєвих ситуацій імперативу «поваги права іншого» змушує скоригувати власну нетерпимість і задати інший рівень комунікації. Навіть коли ми змушені підкорятися праву як закону, то в цьому імпліцитно (навіть для самих нас) містяться установки на безумовну повагу до прав іншого і відстоювання власного права.

А. Поляков висловлює сумніви з приводу того, що зазначені обов'язки здатні виступати характерними ознаками права. Його сумніви викликані, насамперед тією обставиною, що з обов'язків як таких і складається власне моральність. Тому стверджувати, що право відрізняється від моральності наявністю обов'язків, що переживаються суб'єктивно, некоректно [11, с. 12].

З останнім твердженням, що є рецепцією теорії права Л. Петражицького, важко не погодитися. Але в даному випадку ці ознаки не відрізняють право ні від моральності, ні від якихось інших форм людської взаємодії. Ці установки роблять можливим функціонування складних правових взаємодій. Це дійсно моральні обов'язки вищого ступеня модальності належного.

Тому правовий сенс обов'язку поважати чуже право полягає в тому, що без цього морального за своєю природою обов'язку право не може існувати у тривалій перспективі і в своїй власній якості, вираженій через принцип верховенства права і права людини. Хоча в конкретній ситуації від суб'єкта права «вимагається лише визнання правомірності відповідного домагання і необхідності вчинити

диться або самим питати й дивуватися, або ж, з потреби, вирішувати одне з найскладніших питань теорії пізнання» [13, с. 84].

певні дії в інтересах уповноваженого» [11, с. 12]. І, звичайно ж, у даному конкретному випадку відсутність поваги до права з боку певного суб'єкта не анігілює саме право. Повага дійсно є моральною категорією, але ця моральна підстава лежить в основі всіх правових взаємодій.

Звичайно, немає і юридичного обов'язку відстоювати власне право в разі його порушення. Однак ці ментальні стани уможливають функціонування права як такого. Можна утриматися від відстоювання власного права (іноді таке відстоювання «затратне» для того, хто захищається, але без такого безумовного позиціонування самого себе: «на тому стою і не можу інакше» — право неможливе). Формулювання такого обов'язку — результат розумового експерименту: якщо всі відмовилися від обов'язку поважати право іншого і відстоювати власне право, то ситуація варварства як наслідок такої відмови є серйозною перешкодою на шляху розвитку права.

3. Подальше зауваження стосується також достатньо важливої і такої, що потребує роз'яснення, проблеми — природного права: в аспекті як прояснення самого терміна, так і природи цього феномену. «Не менше сумнівів, — пише А. Поляков, — викликає визнання смислового рівня правової реальності природним правом...» [11, с. 12]. Суть його подальших заперечень зводиться до коментування висловлювання П. Новгородцева про те, що «моральні вимоги до позитивного права самі правом не є і назва природного права зберігається за ними лише за інерцією слововживання» [11, с. 13]. Однак визнаю я «природне право» окремим видом права чи це всього лише метафора для позначення ідеального, смислового рівня права? Звичайно, окремим видом права поряд із позитивним його вважати не можна. Чи слід у такому разі «відмовитися» від вживання цього терміна? Думається, що ні. Вираз «природне право» цілком припустимо вживати і зараз, якщо це вживання підкреслює зв'язок з певною гуманістичною лінією у праворозумінні. Легко оголосити цей феномен неіснуючим, набагато складніше показати — який феномен історично позначається цим поняттям і яка його онтологічна природа (за способом існування природне право — це і є ідеально-смиловий вимір правової реальності). При цьому не будь-які моральні вимоги до права (наприклад, милості, доброти і т. ін.) можна назвати природним правом, а лише ті, які за своєю структурою висловлюють особливості саме правових явищ. Такою і є вимога справедливості. Справедливість ще не є правом, але й без прагнення до справедливості права не може бути.

Право не є родовим поняттям для таких висловів, як позитивне право, природне або соціальне право, бо це не окремі види права, а лише різні його виміри, у яких акцент робиться, відповідно, на таких смислових вираженнях, як правова визначеність, справедливість і дієвість. Зазначені вище феномени мають загальний «набір» ознак, що відрізняють право від інших явищ, включаючи й моральність, але які визначаються не з позицій формальної логіки, а логіки ейдетичної.

Чи є проблема природного права проблемою онтології права або проблемою слововживання? Звичайно ж, поняття «природне право» — це метафора, але, вживаючи це слово в дещо іншій смисловій (культурній) системі, ми не можемо відмовитися від певної традиції. Вживаючи цей концепт, ми прагнемо зберегти гуманістичну традицію у праві¹.

---

¹ Розкриваючи особливості дискурсивної теорії прав людини, Р. Алексі відзначав: «Правила дискурсу не визначають жодної конкретної форми життя, однак, є щось, що є спільним для всіх форм

4. Нарешті, останнє зауваження А. Полякова щодо допустимості поняття «єдність» стосовно традиційної для філософії права проблеми співвідношення природного і позитивного права. «Не рятують тут і посилання на дуальну природу права за Р. Алексі. Дуальність як єдність ідеального і реального у праві (двоскладність права) аж ніяк не те саме, що «єдність» природного і позитивного права, яка завжди, по суті (якщо це не метафори), являє собою дуалізм» [11, с. 13]. Однак, що означає «дуалізм» стосовно співвідношення природного і позитивного права, професор А. Поляков не уточнює, а лише постулює неминучість такого дуалізму. З нашої точки зору, «єдність» як такий зв'язок певних предметів і процесів, який утворює цілісну систему взаємодії, зовсім не означає визнання двох незалежних правових порядків (позитивного і природного права), подібно до систем національного та міжнародного права в дуалістичній концепції їх співвідношення.

На закінчення висловлюю подяку професору А. Полякову за цінні зауваження, що дозволяють критично переосмислити і уточнити деякі положення концепції правової реальності як неklasичного підходу до осмислення права, що органічно охоплює комунікативність як одну зі своїх найважливіших характеристик. Тому, на наш погляд, не слід протиставляти концепції правової реальності та правової комунікації. Вони доповнюють одна одну. Отже, правильною є не спроба обрати альтернативу: правова реальність чи правова комунікація, а обґрунтування інтегральної формули: правова реальність як правова комунікація або система правових комунікацій, оскільки в основі обох концепцій знаходиться реальність інтерсуб'єктивного визнання Іншого як підстава й умова можливості права.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Постнекласика*: філософія, наука, культура : кол. моногр. / отв. ред. Л. П. Киященко и В. С. Степин. — СПб. : Изд. дом «Мирь», 2009. — 672 с.
2. *Некласическая* філософія права: вопросы и ответы. — Харьков, 2013. — 272 с.
3. *Карташева А.* Філософський смисл класичної та некласичної концепцій авторського права / А. Карташева // Філософія права і загальна теорія права. — 2013. — № 1. — С. 260–267.
4. *Поляков А. В.* Прощание с классикой, или Как возможна коммуникативная теория права / А. В. Поляков // Рос. ежегодник теории права. — № 1. — 2008. — СПб., 2009. — С. 9–42.
5. *Максимов С. И.* Правовая реальность: опыт философского осмысления / С. И. Максимов. — Харьков, 2002. — 326 с.
6. *Честнов И. Л.* Постклассическая теория права : монография / И. Л. Честнов. — СПб. : Изд. Дом «Алеф-Пресс», 2012. — 650 с.
7. *Тимошина Е. В.* Теория и социология права Л. И. Петражицкого в контексте классического и постклассического правопонимания : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.01 — теория и история права и государства; история учений о праве и государстве / Е. В. Тимошина. — М. : Ин-т государства и права РАН, 2013. — 44 с.

людського життя, незважаючи на той факт, що для кожної з них воно матиме різне значення. У цьому сенсі теорія дискурсу намагається з'ясувати потенціал раціональності у людській реальності. Вона намагається сприяти розвитку знань про людську природу і є у цій частині (але тільки у цій) пов'язаною з традицією природного права» [15, с. 81].

8. *Брянник Н. В.* Введение в современную теорию познания : учеб. пособие / Н. В. Брянник. — М. : Акад. Проект ; Екатеринбург : Делов. кн., 2003. — 288 с.
9. Рец. на кн.: *Интерсубъективность в науке и философии* / Е. О. Труфанова // *Вопр. философии.* — 2014. — № 10.
10. *Максимов С. И.* Что есть право? / С. И. Максимов // *Правоведение.* — 2013. — № 1. — С. 238–247.
11. *Поляков А. В.* Традиции и инновации как движущие силы развития юридической науки / А. В. Поляков // *Правоведение.* — 2013. — № 1.
12. *Кант И.* Введение в метафизику нравов / И. Кант // *Соч. Т. 4.* — Ч. 2.
13. *Спекторский Е.* Юриспруденция и философия / Е. Спекторский // *Юрид. вестник.* — М., 1913. — Кн. 2.
14. *Кірсте С.* Транспозитивні основи позитивних прав людини / С. Кірсте // *Філософія права і загальна теорія права.* — 2012. — № 2.
15. *Алексі Р.* Теорія дискурсу і права людини / Р. Алексі // *Філософія права і загальна теорія права.* — 2013. — № 1.

Максимов С. І. Моделі осмислення правової реальності в контексті комунікативної парадигми права

Анотація. У статті робиться спроба виявлення можливостей і меж застосування концептів «класичне» та «некласичне» щодо осмислення права в умовах пошуку пострадянською юриспруденцією своєї методологічної ідентичності. На основі застосування концепту правової реальності виділяються основні моделі її осмислення: об'єктивістська, суб'єктивістська і інтерсуб'єктивна. Обґрунтовується доцільність ідентифікації як некласичної тільки останньої моделі.

У заключній частині статті ведеться полеміка з А. Поляковим у відповідь на його критичні зауваження на адресу деяких положень концепції правової реальності. Робиться висновок про взаємну доповнюваність концепцій правової реальності та правової комунікації, що ґрунтуються на інтерсуб'єктивному визнанні Іншого.

Ключові слова: правова реальність, методологічні моделі, класичне і некласичне праворозуміння, об'єктивність, суб'єктивність, інтерсуб'єктивність, правова комунікація.

Максимов С. И. Модели осмысления правовой реальности в контексте коммуникативной парадигмы права

Аннотация. В статье предпринимается попытка выявления возможностей и границ применения концептов «классическое» и «неклассическое» относительно осмысления права в условиях поиска постсоветской юриспруденцией своей методологической идентичности. На основе применения концепта правовой реальности выделяются основные модели ее осмысления: объективистская, субъективистская и интерсубъективная. Обосновывается целесообразность идентификации как неклассической только последней модели.

В заключительной части статьи ведется полемика с А. Поляковым в ответ на его критические замечания в адрес некоторых положений концепции правовой реальности. Делается вывод о взаимной дополнительности концепций правовой реальности и правовой коммуникации, основывающихся на интерсубъективном признании Другого.

Ключевые слова: правовая реальность, методологические модели, классическое и неклассическое правопонимание, объективность, субъективность, интерсубъективность, правовая коммуникация.

Maksymov S. Models of Understanding the Legal Reality in the Context of the Communicative Paradigm of Law

Summary. The paper attempts to identify the possibilities and limits of application of concepts «classical» and «non-classical» regarding understanding of law in situation of searching methodological identity by the post-Soviet jurisprudence. Based on the application of the concept of legal reality assign basic models of its comprehension: objectivist, subjectivist and intersubjective. The feasibility of identification as non-classical only the latest model is proved.

In the final part of article polemics with Professor A. Polyakov is conducting, in response to his criticisms of certain provisions of the conception of legal reality. It is concluded about the mutual complementarity of the legal reality and legal communication conceptions, based on the intersubjective recognition of the Other.

Key words: legal reality, methodological models, classical and non-classical understanding of law, objectivity, subjectivity, intersubjectivity, legal communication.